Lehocki-Samardžić Ana

Szófaj vagy beszédrész?

A hagyományos nyelvtani kategóriák mai szemmel

A beszédrészek megállapítása és megkülönböztetése a görög grammatikából származik. A beszédrészek a hagyományos felosztás szerint az első nyelvtanoktól kezdve logikai alapon vannak értelmezve. A logikában a logos (értelem) dönti el a „lét" helyét a kommunikációban, akárcsak az értelem, az észlelés és a beszéd logikai felépítését, amire már Platón is utalt dialógusaiban, akire Pandžić is hivatkozik műveiben.[1] A beszéd logikai felépítését annak összetevő részeiből állapíthatjuk meg. A beszédrészekből fejlődtek ki a későbbi grammatikákban a szófajokként ismert meghatározások, ugyanakkor a beszédrész meg a szófaj két különböző és eltérő fogalom. A szófaj csak megnevez, az adott összetevő a többi szóval kialakuló viszonyát (mondatrészt) az attribútumai határozzák meg. Ezzel szemben a beszédrész tana „gondolatokra" tagolja a kijelentést, először névszói és igei részre, majd ezekhez hozzárendeli a többi részt a kijelentésen belül: így a melléknevet a főnév attribútumaként írja le, a számnevet pedig a melléknév egyik alfajtájának minősíti, míg a névmást a kijelentés névszói és igei része között értelmezi. A participium így az igei részhez tartozik, mivel rendelkezik idő kategóriával. A mondat névszói részét a beszédrészek tana alapján a grammatikusok a főnévvel azonosítják, az igei részt pedig az igével. Ebből az következik, hogy a beszédrészek tana szerint a szavakat részben a szó morfológiai, részben pedig szintaktikai jegyei alapján csoportosítják. Ezt a felosztást látjuk az első horvát és magyar nyelvtanban, amiről a későbbiekben bővebben lesz szó.

1. A beszédrészekről

Dolgozatomban a névszói kategóriákat elemzem, ezért már most meg kell vizsgálni, hogy mit értünk nyelvtani kategória alatt, és lehet-e a beszédrészeket grammatikai kategóriáknak tekinteni. Az antik és a humanista elméleteket felülvizsgálva a XX. századi tudósok több szemszögből is próbálták megválaszolni azt a kérdést, hogy a szavakat meghatározó kategóriák igazi grammatikai kategóriák-e.[2] Balázs János Barhudarov nyomán azt állítja, hogy a grammatikai kategóriák viszonyokat fejeznek ki, ezért a beszédrészek, illetve a

1 Pandžić 2005. 70.

2 Balázs Jánosnál (1956. 24–25.) olvasunk arról a háromnapos ülésről, amelyet 1954 júniusában a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Nyelvtudományi Intézete szervezett, és amelyen a beszédrészek kategorizálásáról volt szó: azaz hogy a beszédrészek vajon szintaktikai, grammatikai vagy alaktani kategóriák-e. A beszédrészek hagyományos értelmezése késztette a kutatókat arra, hogy akkor új (strukturalista) szemszögből vizsgálják meg az egykori beszédrészeket és azok szerepét a grammatikográfiában.

szófajok nem számítanak grammatikai kategóriáknak.[3] A szófajok nominativ kategóriák, mivel csupán megnevezik a tárgyakat, és inkább lexikológiai kategóriának kell őket tekinteni. A morfológiának egy külön ágazata, a nominális morfológia foglalkozik a nominális kategóriákkal, ezzel is hangsúlyozva a beszédrészeknek a grammatikákban látott különleges szerepét.

1. 1. A beszédrészek meghatározásának filozófiai háttere

A görög filozófiai elméletekből az olvasható ki, hogy a külső világ észlelése a beszédben nyilvánul meg.[4] A külső világ megfigyelésével alkotott gondolatok és a beszéd közötti út több stációból áll, valamint hierarchikusan van felépítve. Az ember, miután az érzékeivel megéli a külső világot, elkezd gondolkodni a körülötte létező tárgyakról és élőlényekről. A lélekbe (psziché), mint a viaszba, véső dnek ezek a képek, gondolatok és érzések, miután a „belső beszéd"[5] formálódni kezd, és csak ezután lehet a „belső beszédet" szimbolikusan vagy a beszéd és az írás különböző konvencióival kifejezni[6]. Máté Jakab Arisztotelésztől és Platontól vett gondolatokkal magyarázza a beszéd fogalmának lényegét, amikor a beszédet a gondolkodás szimbólumának, illetve tükrének tartja, és nem a külső világ képének.[7] A beszéd a valóság szimbóluma a beszélő által megélt idő-hely viszonyok alapján. A beszéd tehát a gondolkodás szimbóluma, nem a valóság pontos tükre, mégis elválaszthatatlan a beszéd és a valóság a kommunikációs folyamatban.[8]

A hagyományos grammatikai terminológia kidolgozásában Arisztotelészen kívül a sztoikusok is kivették részüket.[9] A „grammatikusok grammatika nélkül", ahogy már az ókorban hívták a sztoikusokat, a világot és a kozmoszt mint „egészet" (ὅλον) látták, amit végtelen vákuum vesz körül.[10] Mivel a holisztikus kozmoszban nincs vákuum, és ez radikálisan kohéziós jellegű, így az aktív princípium (Isten, logos, pneuma) is ilyen és a passzív (anyag) is.[11] E két princípium állandóan keveredik az ok-okozati lánc végtelenségében. A sztoikusok szerint nemcsak a „testi való" (τὸ ὄν) létezik, hanem a „nem testi-való" (τὸ τί) is.[12] A nem testi jelenségek közé sorolható a hely, az idő, a vákuum és a „kimondott valami" (lekton).[13] A „kimondott valami" jelentését a befogadó megértési képességei befolyásolják, így interszubjektivitást feltételez[14]; Kašićnál az interszubjektivitás fogalma az „átlelkesítést"[15] jelöli.[16] Felépítését és jelentését tekintve a „kimondottnak" logikusnak kell lennie, hogy a befogadó is minél pontosabban meg tudja érteni az üzenetet.

3 Balázs 1956. 24.
4 Antologija 1958., Pais 1988.
5 A „belső beszédet" gondolkodásként kell érteni.
6 Pais 1988.
7 Máté 2003. 63.
8 Luhtala 2000. 49.
9 Balázs 1956. 50–78.
10 Antologija 1958. 58.
11 Antologija 1958. 59.
12 Pais 1988. 501–566.
13 Brunschwig 2003. 219.
14 Brunschwig 2003. 218.
15 Az „átlelkesítés" a mondat névszói és igei részétől függő viszonyok együttese. Ebből az következik, hogy az „átlelkesítés" a mondat olyan részeit foglalja magába, amelyek a cselekvőt és a cselekvést jelentik.
16 Pandžić 2005. 78.

Ahhoz, hogy a lektont és annak teljes jelentését a megértés tárgyának lehessen tekinteni, érteni, és a kommunikációs interakcióban nyelvi eszközökkel is ki lehessen fejezni, a szomszédos tárgyakkal szemben definiálni kell a megértési határokat (πέρας) szög, vonal és más formai meghatározások segítségével.[17] Mivel a testi létezés kontinuitása végtelen, ezek a határok a gondolatok és a lekton között feltételezik a többi három nem testi jelenséget: a helyet, az időt és a vákuumot, amelyek nélkül a testek interakciója nem jönne létre, valamint a jelentésük és formájuk elemzése sem lenne lehetséges.[18] Az emberi beszéd általános logikai felfogásának a grammatika is alá van rendelve. A sztoikusoknál különböző definiciókat találunk, de ezek mindegyike alapjában az imént elmondottakat bizonyítja. Ezeket Zvonko Pandžić gyűjtötte össze[19]:

„Önmagában teljes jelentéssel azok a kijelentések bírnak, mint például: „Szókratesz ír."[20]

„A beszéd az értelemből származó átgondolt kifejezés, mint például: „Nappal van."[21]

„A beszéd meghatározott sorrendbe tett szavak egysége prózai formában, amely magában hordozza a komplett logikai jelentést."[22]

A sztoikusok a beszéd definiálásában a beszéd és a hang értelméből származó „emisszióból" indulnak ki (ἐκπομπή), illetve a léleknek a domináns, „logosszal" elátott részét (hegemonikont)[23] tartják a beszéd alapjának. Ez csak a kozmikus „pneuma", illetve az Isten leheletének a tükre, ami a végső aktív princípium és az összes passzív anyag fölött van.[24] Mivel a beszéd és a lélek az aktív princípiumnak a kisugárzása, így a beszédrészek is előre meghatározott sorrendbe rendeződnek el, amelyek a logos (beszéd) belső koherenciájának értelmében vizsgálhatók: amit ejtünk, azok hangok; amit mondunk, azok dolgok; amelyek a valóságban léteznek, azok a lekták (a kimondott dolgok).[25] A lekták az egyszerre kimondott és átgondolt, egymásnak alárendelt jelentések.[26] A kimondott és az átgondolt jelentések együttese azért lehetséges, mert a logos a lélek minden részét átszövi, a lélek pedig testünk minden részét magában foglalja.[27] A sztoikusok szerint a ratio (értelem) a kozmosz minden részére kiterjedt, ezáltal a testi és a földi dolgokat összekapcsolja.[28] Ahogy észlelünk, azt a sztoikus nyelvészek a deixis és a paremphasis fogalmával írják le, ami az alexandriai grammatikográfiai hagyományból származik.

A beszédrészek logikusan vannak elrendezve az általános logos szabályai szerint. Az ókori és a humanista latin grammatikusok[29] kiemelik a principales partes vagy a beszéd alaprészeit: a névszót és az igét. Kašić a beszédrészek közül az igét és a névszókat a beszéd „leginkább átlelkesített"[30] részeinek tartja. Minden jelentés a beszélő perspektívájából ere-

17 Brunschwig 2003. 219.
18 Brunschwig 2003. 218.
19 Pandžić 2005. 72.
20 „αὐτοτελῆ δ' ἐστὶ τὰ ἀπηρτισμένην ἔχοντα τὴν ἐκφράν, οἷον 'γράφει Σωκράτες'."
21 „λόγος δέ ἐστι φωνὴ σημαντικὴ ἀπὸ διανοίας ἐκπεμπομένη οἷον 'ἡμέρα ἐστί'."
22 „λόγος δέ ἐστι πεζῆς λέξεως σύνθεσις διάνοιαν αὐτοτελῆ δηλοῦσα."
23 Pandžić 2005. 76.
24 Pais 1988. 501–566.
25 Uo.
26 Pandžić 2005. 74.
27 Antologija 1958. 58–59.
28 Uo.
29 Priscianus, Donatus, Manutius, Alvarez.
30 A „najproduševljeniji izrazi" kifejezés Pandžićtól származik (Pandžić 2005. 78.)

dezteti az idő-hely viszonyát, ami a névszó és az ige összekapcsolásának a módjában mutatkozik meg. A névszó és az ige szintézise minden értelmes beszéd alapja, mivel csak ilyen formában lehet valamit kimondani úgy, hogy a kommunikációs folyamatban részt vevő második személy számára a beszélő és a közte levő közös kommunikáció alapján érthetővé váljon. Az üzenet tartalmát tekintve a beszédnek feltételezünk egy kisebb részét, az üzenetnek egyfajta csíráját, amit a görög filozófia első vagy eredeti beszédnek (λόγων ὁ πρῶτος) nevez, és a kommunikáció (üzenetátadás) kiindulópontjának tekinti.[31]

Pandžićnál azt olvashatjuk, hogy Platón „az első beszédről" azt mondta, hogy ez egy névszóból és igéből összeállított minimális kombináció, mivel a beszéd csak mondat formájában tudja hordozni a teljes és konkrét jelentést.[32] A beszéd igaz, illetve hamis volta a beszélő konkrét idő-hely viszonyában ellenőrizhető.[33] A névszó és az ige egymástól független pozícióba helyezve és nem egy mondatba szerkesztve csupán fogalmak, amelyek sem nem igazak, sem nem hamisak, mivel a befogadó nem tudja őket az idő-hely szituációs viszonyban elhelyezni, ellenőrizni.

A hagyományos grammatika az anyagfeldolgozás szempontjából szintetikus jellegű. A nyelvet a gondolatok megnyilvánulásának tekinti, legkisebb elemnek pedig a gondolatot veszi és nem a szót vagy a hangot. Kašić a következőket mondja erről az Institutionesben: „Nem biztos, hogy mit jelent a Petar „Petrus" szó. Érthetőbb azt mondani, hogy Petar je namisnik Isukarstov." (Petrus est vicarius Iesu Christi. Péter Jézus Krisztus helyettese.).[34] Ha a névszó és az ige szét vannak választva, nincsenek jól elrendezve a kozmosz logikai felépítésében, nem hoznak létre teljes jelentést (lecton-t), amit mindketten egyszerre és csak együtt hordozhatnak. Amikor a névszó és az ige megfelelő sorrendben van rendezve (eset és ezután a kategoréma), mint az „átlelkesített" beszédrészek, teljes jelentéseket (lecta) is hordozhatnak, illetve természetüktől adódó[35] sorrendben állnak.[36] Az igék és a főnevek nem véletlenül jöttek létre, a természet különböző változásai idézték elő keletkezésüket, amik miatt teljes mértékben megfelelnek a természetben látott tárgyaknak, élőlényeknek, cselekvéseknek és viszonyoknak.[37]

2. A beszédrészek kutatásának kezdetei

A görög nyelvészet filozófiai korszakában a beszéd kutatása a mindennapi életben jelentkező retorika fontossága miatt került előtérbe.[38] Mivel a közönséget beszéddel kellett meggyőzni bizonyos bel- és külpolitikai kérdésekben, a nyelv pragmatikai hátterének is egyre több fontosságot kezdtek tulajdonítani. A beszéd részeit a szavakat jellemző kategóriák tükrében vizsgálták, mivel a filozófiai korszakban a nyelvi és logikai vizsgálatok

31 Pais 1988. 501–566.
32 Pandžić 2005. 70.
33 Luhtala 2000. 49.
34 *„Incertum enim est quid significet haec dictio, Pettar, Petrus. Certius fit, si dixeris, Pettar yèst Namistnik Isùkarstov, Petrus est vicarius Iesu Christi."* (Kašić 2002. 34.)
35 Az ember a környezetében először a cselekvőt és a cselekvést érzékeli, ezért a főnév és az ige a mondat legfontosabb része.
36 Itt Nigidius nevű szerző elméletéről Pandžić értelmezését látjuk. (2005. 78.)
37 Ezzel kapcsolatban Pandžić Gelliust idézi mondván, hogy a névszók és az igék nem véletlenül jöttek létre, hanem a természet erejéből és rációjából születtek. – „Nomina *verbaque non positu fortuito, sed quadam vi et ratione naturae facta esse...*" (Pandžić 2005. 78.)
38 Bańczerowski 2000. 233–234.

még nem váltak el. Arisztotelész kategóriákról szóló művében[39] tíz kategóriát különít el: *szubsztancia* (önálló, magában való lényeg, essentia, quidditas); *mennyiség* (quantitas, quantum); *minőség* (milyenség, qualitas, quale); *viszony* (vonatkozás, relatív, ad quid); *hely* (locus, ubi); *idő* (tempus, quando); *helyzet* (situs); *birtoklás* (ellátottság, habitus, habere); *cselekvés* (hatás, actio, agere); *elszenvedés* (szenvedés, passzivitás, passio, pati). Arisztotelész a felsorolt kategóriák alapján kezdte csoportosítani a szavakat logikai vizsgálatainak az alátámasztása érdekében. Három alapvető szófajt különböztetett meg: a névszót, az igét és a kötőszót. A szófajok meghatározásában a nyelv legkisebb elemeiből indult ki: a betűkből; felsorolása pedig a nyelv legnagyobb elemével zárult – a mondattal. Ezt a modellt a donatusi-priscianusi hagyomány is átvette, akárcsak később a humanista grammatikák és a népnyelvi grammatikák; ezért a nyelvtanok a mai napig hangtannal kezdődnek, ezt követi a morfológia és végül a mondattan. A humanizmusban írt grammatikák a mondattant nem tárgyalták részletesen, ahogy ezt az antik grammatikákban is látjuk, mivel a grammatikusok ennek elsajátítását az ususra bízták. Kašić grammatikájának előszavában azt írja, hogy a mondattanról nem mondott sokat, mivel a nyelvet gyakorlati használatból lehet legjobban elsajátítani.[40]

A szófajok pontosabb meghatározása a sztoikusok tevékenységét jellemzi, akik Arisztotelész nyomán pontosítottak a beszédrészek tanán, és négy beszédrészt különböztettek meg: 1. „főnevek", melyeket két csoportra osztottak (közös főnevekre és tulajdonnevekre); 2. igék; 3. „konjunkciók" (a praepositiókat is ide sorolták); 4. a névelők (ebbe a kategóriába sorolták a névmásokat és a mutatószókat). A mellékneveket a főnevekhez sorolták szoros mondatbeli kapcsolatuk miatt, a határozókat pedig külön, ötödik beszédrészként kategorizálták a mondatbeli önállóságukból kiindulva. Az alexandriai iskola nyelvészei a görög nyelvészet grammatikai korszakában fogalmazták meg a beszédrészeknek azt a felsorolását, amit később a latin grammatikusok is átvettek, majd a latin grammatikákon keresztül, kisebb-nagyobb módosításokkal ,az összes népnyelvi grammatika is alkalmazott.

A nyolc beszédrészre részletesen kidolgozott és példákkal alátámasztott felosztást Thraxnál látjuk először.[41] A Τέχνη Γραμματική-ben nyolc szóosztályt (szófajt) különböztet meg. A szófajok ezen elnevezései azért is érdekesek és nagy jelentőségűek, mert latinosított formájukban ma is élnek a tudományban és az oktatásban. Ezek sorban a következők:

ὄνομα (főnév): esetragozott beszédrész, amely konkrét vagy absztrakt dolgokat jelöl;

ῥῆμα (ige): esetragot nem tartalmazó, de időre, személyre és számra vonatkozóan ragozott beszédrész, amely elvégzett vagy elszenvedett cselekvést, vagy történést jelöl;

μετοχή (igenév): igei és főnévi tulajdonságokat egyaránt tartalmazó beszédrész;

μετοχή (névelő): főnevek előtt vagy után álló, esetragozott beszédrész;

ἄρθρον (névmás): személyragozott beszédrész, amely főnév helyett áll;

ἀντονυμία (elöljáró): olyan beszédrész, amelyet bármely más szó elé tehetünk összetételekben és szószerkezetekben;

πρόθεσις (határozószó): ragozatlan beszédrész, amely igét módosít vagy ahhoz járul;

39 Arisztotelész 1993.
40 Kašić 1604/2002. 12.
41 Khrüszipposznál és Arisztarkhosznál is látjuk már a nyolc beszédrészt, de ők nem vették figyelembe a szavak morfológiai jegyeit magyarázataikban, csak az alapjelentésből indultak ki. (Balázs 1956. 70–71.)

σύνδεσμος (kötőszó): olyan beszédrész, amely összeköti a beszédet, és kitölti az űröket annak értelmezésében.

A felsorolt beszédrészekhez Thrax részletes magyarázatot ad, amit számos példával egészít ki. Ezekben a magyarázatokban a szavak tulajdonságainak leírása kiemelkedően értékes nyelvészeti elemzésnek tekinthető. A főneveket tulajdonságaik felsorolásával határozza meg, amelyek közül a legérdekesebb a grammatikai nem leírása. A három már korábban ismert nem mellett a kétnemű szavakkal is kiegészíti a névszói kategóriák leírását. Az esetleírást és a szavak ragozását tekintve (az igék és a névszók ragozott alakjait magyarázva) ő volt az első, aki a ragozott alakokat πτῶσις -nak nevezte el, és mondandóját számos példával illusztrálta. Részletes magyarázattal is szolgált, az elemi fokú tanítás követelményeinek megpróbált eleget tenni. Mivel a görög grammatikusok csak a saját nyelvüket vizsgálva állapították meg a nyelvi szabályokat,[42] a fent leírt beszédrészek egyáltalán nem tekinthetők univerzális mondatrészeknek. Ezt már a rómaiak is észrevették, és a görög rendszert a sajátjukéhoz igazították, például: elhagyták a névelőt, kiegészítették a névszói paradigmát, különválasztották a névszói és az igei ragozást.

A latin grammatikákban látott beszédrészek tana számos eltérést mutat a görög rendszertől. Varro a sztoikus hagyományból merített, amikor csak négy beszédrészt különböztetett meg: főnevek (esetvégződéssel rendelkező szavak); igék (időt jelző végződéssel bíró szavak); participiumok (idő- és esetvégződéssel egyaránt rendelkező szavak); határozószók (sem idő-, sem esetvégződéssel nem rendelkező szavak). A későbbi grammatikusok (például Donatus és Priscianus) a szavak szemantikai, morfológiai és szintaktikai jegyeit vizsgálták, és egy új rendszert állítottak fel, ami nagyrészt Thrax nyelvtanára épült. Priscianusnál a következő beszédrészeket látjuk[43]: nomen (főnév és melléknév), verbum (ige), participium (igenév), pronomen (névmás), adverbium (határozószó), praepositio (elöljárószó), interiectio (indulatszó), coniunctio (kötőszók). Ezt a kategorizálást a későbbi népnyelven vagy népnyelvről írt grammatikák is átvették.

A középkori és a humanista nyelvtanok ebből a hagyományból táplálkoznak az anticitás elvét követve. Mivel az európai nyelvek nagy része a latin nyelv leszármazottja, a népnyelvi grammatikusoknak nem volt nehéz dolguk, amikor a saját nyelvüket kezdték leírni a már létező görög és latin nyelvtani mintához igazodva. Amikor az adott nyelv szerkezete más jegyeket mutatott, akkor a meglévő görög és latin modellen módosítani kellett, de ennek a tendenciának csak nagyon lassan és nagyon óvatosan tettek eleget a középkori és a humanista grammatikusok.

3. A deixis és a paremphasis fogalmának szerepe a beszédrészek tanában

A deixis jelentése tükörfordításban rámutatás, és a nyelven kívüli valóságot írja le. Priscianus[44] ennek a nyelvi jelenségnek a megnevezésére a demonstratio szót használja. A deixis/demonstratio fogalma a mai napig fontos része az elméleti nyelvtanoknak: a nyelven kívüli valóság leírását jelenti. Az ókori grammatikákban ez a fogalom kissé más jelentéssel bírt. A hagyományos nyelvtanokban a deixis tárgyi valósághoz tartozó jelenségeket jelen-

42 Balázs 1956. 16.

43 Donatus is ugyanezeket a beszédrészeket sorolja fel (Donatus 1525.), viszont Priscianus (Priscianus 1568.) bővebben magyarázza a mondatbeli szerepüket és jelentésüket.

44 Priscianus 1568.

tett. Pandžićnál kifejti, hogy Apollóniosz Düszkolosz[45] a deixis alatt egy konkrét személyt értett, akinek szubjektív perspektívájából az idő és a hely viszonyát szemléljük a második személlyel szemben. A kommunikációban részt vevő első és második személy teljes mértékben deiktikus, mivel a nyelven kívüli valóságban is létezik. A harmadik személy csak a beszélő és a befogadó lelkében van jelen és nem a valós kommunikációban. Kašićnál a deixis tulajdonnév, tehát élőlény.

A paremphaszisz[46] kiegészíti az explicit jelentést, és az implicitre utal. A grammatikusok a paremphasist a grammatika „misztikus részének" tartják, ami a sztoikus stílusnak a „szíve és a titka"[47]. A paremphasziszhoz hasonló kifejezések a σημαίνω (megjelöl) és a δηλόω (mutat), amelyeket az élőlények és azok tulajdonságainak megjelölésére használtak. A sztoikusok tanítása szerint csak az ember ratiója tudja megszabni a megszakíthatatlan testi létezés határait. Pandžić szerint a sztoikusok által nyújtott összes példát a paremphaszisz két megjelenési formájára lehet redukálni: az időre és a térre, ami a lokalisztikus elmélet alapja.[48]

Caujolle és Zaslawsky[49] a paremphasziszt az arisztotelészi prosemainon (az idő-viszonyok együttes jelzése) fogalomból vezeti le, mivel a latin grammatikusok mindkét fogalmat a consignificantia (együttes jelzés) szóval fordították. A sztoikusoknál és Arisztotelésznél az idő és a tér minden mozgás és történés feltétele. Ezeket nem lehet deiktikus vagy anaforikus módon az anyagi világban létező konkrét élőlényként leírni, mivel nem rendelkeznek egzakt jelentési jegyekkel. A nem testi jelenségek (hely, idő, jelentés) minden beszéd kötelező implikatúrái, nélkülük nem kezdődhet el a kognitív folyamat. A sztoikustól és az Arisztotelésztől származó hely és idő felfogást Apollónios is követte grammatikájának mondattani részében, amikor a határozókat a térbeli viszonyok implikatúrájának tekintette. Ezt a megközeltést Apollónios, Priscianus, Alvares, Giambullari és Kašić is követte[50], amire bővebben az esetekről szóló részben térek majd ki.

4. Névszó vagy alany?

A hagyományos grammatikák névszói része mindig úgy van kidolgozva, hogy a főnév áll a tárgyalás középpontjában. Az a nagyon fontos kérdés merülhet fel bennünk, hogy vajon miért is tartják a főnevet annyira fontosnak, hogy az összes többi névszót csupán a főnév attribútumának tekintik. A beszédrészek a logikai rendszert követik, amelyben az élőlény áll az első helyen. Az igék csak a létező szubsztancia által fejezhetik ki a cselekvést vagy az affekciót. Az arisztotelészi kategóriák rendszerében a szubsztancia van az első helyen, amit a tulajdonságai követnek. Saját kategóriarendszerükben a sztoikusok is a testi subiectumnak[51] tulajdonítják a legfontosabb szerepet a platóni filozófia nagy hatása miatt. Az élőlény (ὑποκείμενον) a mondatban az első helyen van, amit a tulajdonságait jelző szavak (ποιόν) követnek. A sztoikusok tulajdonneveket („Szókratesz") és általános neveket („ember") különböztettek meg. A névmás csak a „tiszta" szubsztanciát[52] tudta

45 Pandžić 2005. 82.
46 A παρεμφαίνω ige jelentése: együtt mutat, együtt jelentkezik.
47 Caujolle–Zaslawsky 1978. 426.
48 Pandžić 2005. 84.
49 Caujolle–Zaslawsky 1978. 447.
50 Pandžić 2005. 84.
51 A hagyományos nyelvtanokban ez a beszéd „alátett eleme", nem a mai értelemben vett subiectum.
52 A „tiszta szubsztancia" a valós létet jelenti – térben létező konkrét valakit vagy valamit jelöl.

helyettesíteni, amit első szubsztanciának neveztek (οὐσία), ahogy ezt Kašićnál is láthatjuk. A modern grammatikákban ez a viszony megváltozik, és a cselekvés kerül előtérbe, ami egy újabb társadalmi filozófiát tükröz. Míg az antik hagyomány a megismerést, ezáltal a megnevezést tartotta a kijelentés értelmezése legfontosabb aspektusának[53], a XIX. századi ipari forradalom társadalma a mozgást, a fejlődést, ezáltal a grammatika szemszögéből a cselekvést helyezte előtérbe.

A latin grammatikai hagyomány Priscianust és a sztoikusokat követve a nomen substantivumra (a szubsztancia, élőlény jele) és a nomen adiectivumra való felosztást közli. Kašić a nomen substantivumot tulajdonnévre (vlastito ime), általános névre (opće ime) és gyűjtőnévre (zbirno ime) osztotta fel. Kašićnál a melléknév nem létezhet a nomen substantivum nélkül. A nomen adiectivum nem önálló, mivel erősen kötődik a subiectivumhoz, amelyen belül hat csoportot különít el. Ezek a mai értelemben vett melléknevek, kérdő, vonatkozó, visszaható, osztó- és számnevek. A névmásokat az eredeti és a másból képzett szavak csoportjára osztotta. Az eredeti névmások közé a mutató és a visszaható névmásokat sorolta; míg a másból képzett szavak csoportjába a birtokos névmások, a népnevek, a családnevek, a hazát jelentő szavak és a visszaható nevek kerültek.

Pandžić az alábbi ábrán reprezentálta a Kašićnál látott névszók egymás közti viszonyát[54]:

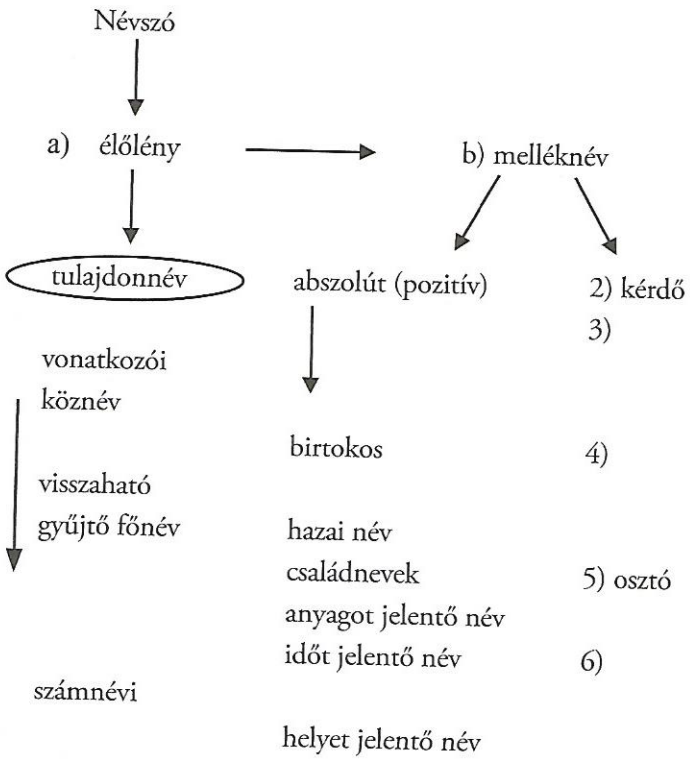

53 Bloomfield 1935. 13.
54 Pandžić 2005. 88.

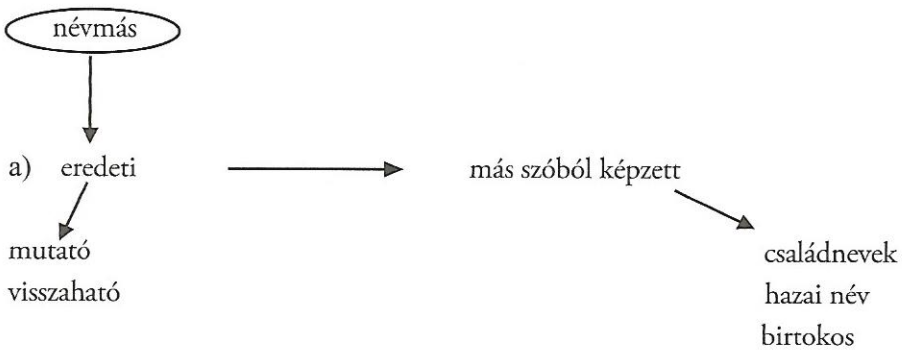

Sylvester nem a bimodális (névszó+ige) felosztást választotta, hanem a donatusi-priscianusi hagyományból átvett beszédrészek felsorolása révén külön-külön leírta ezeket. Sylvester Grammatikájában a névszói viszonyok a következőképpen alakulnak:

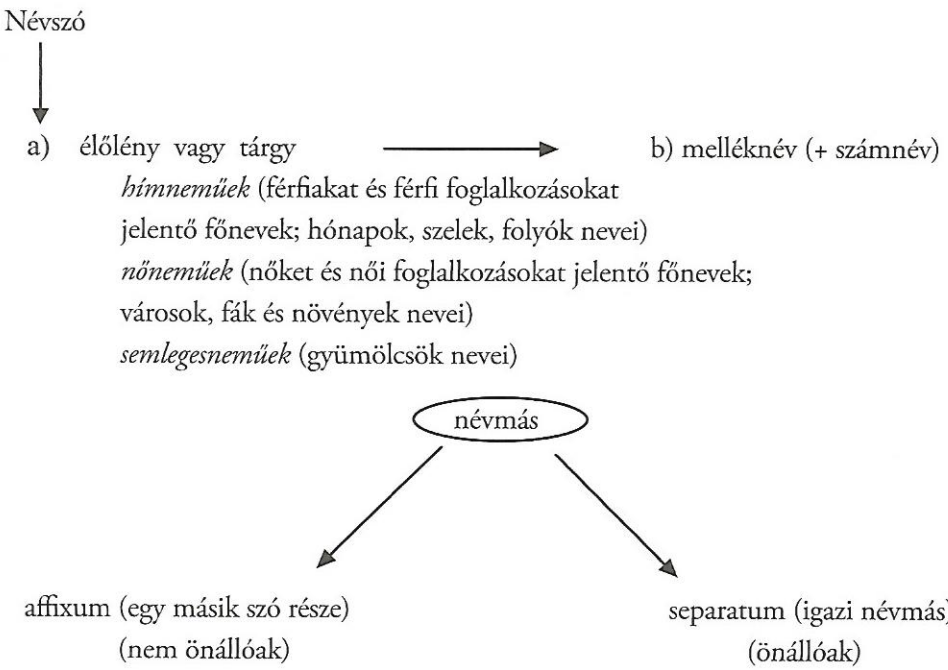

A főneveket ma is önálló szófajoknak tekintjük, ugyanakkor a többi névszó is feltételezi az alanyi funkciót, ezért a grammatikában még ma is névszói fajtákról és a névszók morfológiájáról beszélünk. Kašićnál a személynek csak egy „attribútuma" van, ez a névmás (a személy jelöltje). Az igazi személyeket jelenti, illetve őket helyettesíti; ezek jelentésükben egyértelműek, mert más szavakkal nem lehet őket helyettesíteni. Ennek ellenére a „kő" szó nem lehet személy a természetben. Ebből a példából válik világossá Kašić csoportosítása, mivel számos olyan szót, amit ma névmásnak tartunk, ő a melléknevek közé sorolt.

A névszó a hagyományos grammatikákban cselekvő személyt jelentett, vagy azt, akire gondolunk, illetve akiről beszélünk. Pandžić Arisztotelész Logikájára hivatkozik, amikor az ὑποκείμενονt (az alátett elemet)[55] a mondat olyan elemének tekinti, akiről vagy amiről beszélünk.[56] Minden olyan beszédrész, ami a hypokeimenonról szól, és azt közelebbről leírja, kategorémából vagy praedicamentumból (állítmányból) és obiectumból (tárgyból) áll.[57] A hagyományos felfogás szerint a subiectum a mondat tárgyát jelölte, akiről vagy amiről szó van.

Kašić (általában a hagyományos nyelvtanírókhoz hasonlóan) nem ismerte az alany és az állítmány fogalmát, mivel a nyelvet a jelentés szemszögéből vizsgálta és nem az összetevő elemei alapján. A mondatot csak akkor tekintették mondatnak, ha „alanyi" és „állítmányi" része is volt, és a beszélő perspektívájából meg lehetett vizsgálni az idő-hely viszonyokat. A görög grammatikusok a Ἔυρηκα. (Megtaláltam.)-féle mondatokkal nem tudtak mit kezdeni, mivel ennek a beszédben való megnyilvánulását nem lehet két részre bontani, de ugyanakkor szintaktikailag magába foglalta az állítmányi és az alanyi részt is. Az ilyen mondatokat csak a modern szintaxis kezdte közelebbről is szemügyre venni. A modern morfológia pedig a névmások kérdését kezdte más nézőpontból kutatni, mivel a harmadik személyt jelölő személyes névmások helyett mutató névmást használunk. A hagyományos kommunikációs folyamatot úgy fogták fel, hogy a harmadik személy, aki fizikailag nincs jelen (mégha élőlényről is van szó), nem lehet a kommunikációs folyamat része, ezért nincs is külön névmással jelölve. Ez az egyszerű magyarázat megadja a választ arra, hogy igazi valós személynek grammatikailag csak az első és a második személy tekinthető. Az őket jelölő névmások a nyelv ősi rétegéhez tartoznak, különös rendhagyó ragozásuk is régi voltukat bizonyítja. A mutató névmásokat már a melléknevek mintájára ragozzuk, három nemben és két számban, ami ezek későbbi keletkezéséről tanúskodik. A harmadik személy nem is volt része a kommunikációs folyamatnak. Amikor az ősnyelv elkezdte jelölni azt a személyt is, aki nem volt jelen, akkor már a mutató névmások rendszere is kialakult, melyek deiktikus jelentésükkel teljesen beleillettek a harmadik személyről alkotott képbe.[58]

A középkori grammatikusok mindig az oratio (λόγος) kifejezést használták a logikából vett propositio helyett.[59] Apollóniosz és Prisicianus mindig figyelembe vette a beszélő reális szemantikáját és szubjektív perspektíváját. Így a beszédet nem lehetett egy tárgyra leszűkíteni, csak egy külső subiectumra és egy meghatározott praedicativumra. Apollóniosznál egy mondaton belül három subiectum is előfordulhat, mivel nála az összes cselekvő élőlény szubsztancia, és olyankor teljesen mindegy, hogy egyenes vagy függő esetben áll-e. A logikai és a grammatikai megközelítés közti eltérések miatt a mondatrészekre való tagolódás csak a XIX. századi grammatikákban látható először, mivel ekkor a nyelvi analízis a nyelvet elemenként egyre több szempontból is elkezdte tanulmányozni, illetve a nyelv a nyelvészet külső tárgyává vált. A hagyományos nyelvtanokban, az akkori grammatikográfiai szabá-

55 A hypokeimenon latinul *substantia* vagy *subiectum.*

56 Pandžić 2005. 88.

57 A praedicativum és az igei csoport (VP) a generatív nyelvtanban sem kizárólag az igét, illetve a névszói állítmányt tartalmazza, hanem minden olyan mondatrészt, ami a cselekvés teljes jelentését (körülményekkel együtt) hordozza.

58 Matasović 2008. 227–243.

59 Pandžić 2005. 90.

lyok és a kor uralkodó világszemlélete miatt a mondatokat „gondolatokra" tagolták, annak részeit pedig a természet megfigyeléséből alakították ki.

Az első magyar és horvát nyelvtan szerzői az antik grammatikográfiára alapozták műveiket, és a nyelvleírásban, ahol csak lehetett, követték a klasszikus mintát. A beszédrészek (szófajok) felosztását tekintve a két nyelvtan között az a különbség, hogy az első magyar nyelvtan inkább a görög grammatikográfiai modellt követte, az első horvát nyelvtan pedig a latint.

5. A beszédrészek az első magyar és horvát nyelvtanban

5. 1. A Kašić nyelvtanában látott beszédrészek

Kašić nyelvtanában a legkisebb elemnek a betűt, illetve a hangot (litera) tekinti,[60] a betűkből állnak össze a szótagok (syllaba), a szótagokból lesznek a szavak (dictio), belőlük pedig a mondatok (oratio). Ez a tagolódás a mai napig megmaradt, így a nyelvtanok általában a hangtani résszel kezdődnek, azt követi az alaktan, majd végül a szintaxis.

Az Institutiones szerzője a nyelvi anyagot két nagy részre bontotta, ami a mű címéből is kiderül.[61] Az első könyvben a névszókat tárgyalja, a másodikban az igét, ami a görög bimodális rendszerre utal. Ezeket a könyveket (liber) a humanista szemléletnek köszönhetően további részekre (pars) osztotta, szisztematizálva az anyagot, hogy enyhítsen a tanuló memorizálási nehézségein. Az első könyvet a következő részekre tagolta: első rész – *De litteris* (A betűkről); második rész – *Institutionum linguae Illyeicae* (Az illír nyelv alapjai); harmadik rész – *De nomine adiectivo et eius speciebus in universum* (A melléknévről és annak általános megnyilvánulásairól); negyedik rész – *De pronomine* (A névmásról). A második könyvnek és egyben ennek első részének címe *De verbo* (Az igéről), amelyben az igeragozást tárgyalja, elsősorban a konjugációs rendszert és az igei osztályokat. A második könyv második része az igeneveket és egy ragozhatatlan szófajt, a határozószót dolgozza fel. A ragozhatatlan szófajok között egy ragozható szófajt is látunk: a melléknévi igenevet, más néven a participiumot, amelynek képzését, ragozását és a más szavakkal való egyeztetését is tárgyalja a szerző. Azt állította, hogy a melléknévi igenevek rendelkeznek az idő kategóriával is, mondván, hogy a participium lehet praesens, imperfectum, praeteritum vagy plusquamperfectum. A participiumot szintaktikai alapon a határozóval együtt tárgyalja, mivel szerinte ezek a mondat igei részéhez tartoznak, és azt határozzák meg közelebbről.

A latin grammatikákban háromféle participium létezik: a cselekvő értelmű participium imperfektum, a szenvedő értelmű participium perfektum és a cselekvő értelmű participium instans. A latin igeneveknek két fő fajtájuk van (aktív és passzív) és három állapotuk (imperfectum, perfectum és instans), névszói jellegüknél fogva pedig megfelelő esetragozással is rendelkeznek. A participiumok a mondat állítmányi részétől függenek, és a cselekvés idejét a cselekvő időviszonyához képest fejezik ki, illetve lehetnek elő-, utó- és egy-

60 A hagyományos nyelvtanokban a betű és a hang fogalma keveredik, egészen a XIX. századig, amikor a nyelv hangtani részét is tudományosan kezdték kutatni.

61 *„Institutionum linguae Illyricae libri duo" – „Az illír nyelv szabályai két könyvben leírva".*

idejűek a mondatban kifejezett cselekvéshez képest. A modern horvát[62] grammatikográfia két melléknévi igenevet ismer: a cselekvő értelmű (-o, -la, -lo végű) és a szenvedő értelmű melléknévi igenevet (-n, -en, -jen, ijen végű) Kašić is cselekvő és szenvedő értelmű csoportokra osztotta a horvát participiumokat: ezen belül a cselekvő értelműek közé sorolta a praesens és az imperfektum participiumait (ticucchi és ticayucchi: „érintő, aki érint"), valamint a praeteritum és plusquamperfectum participiumait (melyek –o, -la, -lo végűek). A passzív melléknévi igenévről azt mondja, hogy ez az egyedüli olyan nyelvi jelenség, amely a horvát nyelvben az igék ragozásán kívül szenvedő értelmű.[63] Passzív igeragozáson Kašićnál egy olyan névszói állítmányi konstrukciót ért, melynek névszói része melléknévi jellegű. Az első horvát nyelvtanban a segédigék között a biti „van" (létige) és a htjeti „akar" igék mellett a bivati „létezik" igét is látjuk, amiről azt olvashatjuk, hogy a passzív alakok ragozásában vesz részt. A bivati ige ragozott alakja egy szenvedő értelmű participium mellett periphrasztikusan fejezi ki a horvát passzívumot. Csupán szemantikai és szintaktikai viszonyról van szó és nem morfológiailag különálló ragozási mintáról, ahogy ez a görögben és a latinban látható. Mivel ezek az elemek nem alkotnak külön ragozást, tehát nincs külön passzív végződés a horvában, Kašić bátran kijelenti, hogy a horvátban nincs passzív.[64] A modern horvát nyelvészet mégis különálló ragozásnak tekinti a passzív ragozást is.[65] A Kašićnál látott -ći végű cselekvő értelmű melléknévi igenév végződése ma a horvátban határozói igenév végződésként szerepel.[66] Kašić idejében még mindig létezett az ószlávból örökölt cselekvő értelmű praesens participium, amelynek végződése -ći volt, és mindhárom nemben jelentkezett éppen úgy, ahogy ezt Kašićnál is láttuk, így nem lehet hibának tekinteni a leírását, pusztán nyelvtörténeti jelenségnek kell minősíteni.

A harmadik részben az elöljárót, a kötőszót és az indulatszót tárgyalja, ami sztoikus örökség, ahol ezek különálló csoportot alkottak. Az Institutiones végén tizenkét pontban leírja a szintaxis fő szabályait, de kiemeli, hogy a szintaxist ususból (tapasztalatból és gyakorlatból) lehet csak igazán megtanulni.[67] Mivel Kašić megnevezi a nyelvtaníráshoz mintául felhasznált irodalmat és szerzőket, figyelembe kell venni azt, hogy éppen Donatusnál és Priscianusnál látunk olyan Varrótól örökölt megjegyzéseket a szintaxisról, amelyekben az ususból való tanulást tanácsolják, ezért javasolta Kašić is az usust a nyelvtanuláshoz az Institutiones mondattani részében.

Az anyagfeldolgozási módszerek alapján az első horvát és magyar nyelvtan megírásának szándéka is bizonyítható. Kašić nyelvtana tagoltabb, a szabályok és a kivételek átláthatóbbak. Jóval több példával támasztja alá gondolatait, ugyanakkor komolyabb nyelvészeti magyarázatokba nem megy bele. Sylvester Grammatikájában egyszerűbb tagolódást alkalmazott, mivel nyelvtanításra szánta művét. A Grammatica egyfajta tanári kézikönyvnek is tekinthető, ezért nem kellett sokat magyaráznia a nyelvészeti jelenségeket. Sylvester Grammatikájának rövidsége abból a tényből adódik, hogy Sylvester először (1536-ban) sokkal terjedelmesebb művet írt, amit a magas nyomdai költségek miatt le kellett rövidítenie, így csak 1539-ben, a megírása után három évvel tudta kiadni.

62 Barić 1995. 460–471.
63 Kašić 1604/2002. 339.
64 Kašić 1604/2002. 338.
65 Barić 1995. 451–452.
66 Barić 1995. 622., 636., 1199.; Vig 2008. 75.
67 Kašić 1604/2002. 13.

5. 2. A Sylvester Grammatikájában látott felosztások és értelmezések

Sylvester nyelvtanában a beszédrészek tanát tekintve a görög szemantikai módszereken alapuló modellt követi. Sylvester a nyelvi anyagot a legkisebb elem leírásával kezdi, a betűvel, illetve hanggal (litera); a betűkből állnak össze a szótagok (syllaba), a szótagokból lesznek a szavak (dictio), amelyekből végül mondatok (oratio) formálódnak. A szó meghatározásában Platón hatását látjuk: *„A szó egy jelentéssel bíró kimondott hang, amelyből a mondat összeáll, és amelyben feloldódnak a dolgok."*[68] Az ideatanból származó elméletek alapján Platón[69] a „dolgokról" azt mondja, hogy ezek képzeletünkben létező képek, és feloldásuk (megértésük) csak a beszédben történik meg, mivel a beszéd az üzenetátadás és a megértés első állomása. A nyelv és a beszéd tükrözi a gondolkodásunkat, valamint azt, ahogy mi „látjuk" a körülöttünk levő világot. A nyelv szerinte a bennünk élő képek alapján működik, a beszéd ezeknek a képeknek a tükre, ami az igazság és a hamisság kérdését is felveti. Ezzel részben a physis-thészisz és az igazság-hamisság kérdését is érinti, magyarázatával pedig inkább a materialista elméletekhez[70] áll közelebb.

Sylvester Grammatikájában a beszédrészek osztályozása a görög grammatikográfiai rendszerre épül, de a szavak felosztását már a donatusi-priscianusi hagyományból veszi, amikor nyolc beszédrészt különböztet meg: „A beszédrészek száma nyolc: főnév, névmás, ige, határozó, melléknévi igenév, kötőszó, elöljáró, indulatszó."[71] A ragozott szavakat tekintve a donatusi-priscianusi hagyomány Varro modelljét vette át, és a névszók ragozását morfológiai alapon osztályozta az egyes genitivus végződése alapján. Sylvester a genitivusi végződést csak az öt declinatio felsorolásánál említi, mivel a latin mintából indul ki. A szavakat az alaptulajdonáguk alapján csoportosította: a *qualitas* (minőség), a *comparatio* (fokozás), a *genus* (nem), a *numerus* (szám), a *figura* (alak) és a *casus* (eset) alapján. A főnevek csoportosítását, amit három szabályban (regulában) foglalt össze, először a szavak neme alapján fogalmazta meg. Az első szabály szerint a férfiak és a férfifoglalkozások, csakúgy, mint a hónapokat, a szeleket és a folyókat jelentő szavak, hímneműek. A második szabály alapján a nőket és a női foglalkozásokat, a városokat és a fákat jelentő szavak nőneműek. A harmadik szabály szerint a gyümölcsök nevei semlegesneműek. A szabályok felsorolása után Sylvester az eset fogalmát közli, amit kiegészített egy névelőről szóló hosszú magyarázattal. Ezt a sort a declinatio fogalmának definiálása követi. A declinatióról először annyit mond, hogy öt declinatio szerint ragozzuk a szavakat, nyilván a latin mintát véve alapul. Ezután morfológiai szinten a héberrel hozza kapcsolatba a magyar nyelvet, majd számos olyan magyarázatot ír le, amivel a magyar nyelvet egy teljesen új viszonyba helyezi a többi európai nyelvhez képest. Leírja például a többes szám jelét, a birtoktöbbesítő jelet, a latintól eltérő vonzatú igék fordítását példákkal is alátámasztja, emellett sok más nyelvi jelenségre is kitér magyarázataiban, amelyek közül a legérdekesebb az agglutinációval foglalkozó vagy a névelőről szóló rész. A participiumot például külön beszédrésznek tartja, ami a mondat névszói és igei része között helyezkedik el. Éppen úgy, ahogy Kašić is tette, idő kategóriát is tulajdonított neki a nem,

68 *„Dictio est vox articulata cum aliqua significatione ex qua instruitur oratio et in quam res solvitur."*(Sylvester 1539/1989. 11/1–3.)
69 Platón 2005.
70 Antologija 1958. 58–60., Pais 1988. 501–532.
71 *„Partes orationis sunt octo: Nomen, Pronomen, Verbum, Adverbium, Participium, Coniunctio, Praepisitio, Interiectio."* (Sylvester 1539/1989. 13.)

az eset, a jelentés, a szám és az alak mellett. Sylvesternél a participium a névszóktól az eset és a nem kategóriáját kapja, a többi attribútumot pedig az ige adja meg. A participium ragozásáról Sylvester azt mondja, hogy követi a névszóragozást, és ennek is négy neme van, ahogy ezt a névszóknál is láttuk, amit a ragozásban névmásokkal jelölünk. Ragozási példát csak a participium imperfectumnak ad meg, amely egyidejűséget jelent a mondatban, ezért jelen idejűnek számít; a participium perfektum és futurum ragozását teljesen kihagyta.

Az öt declinatiót leíró részben egyetlenegy helyen sem mondta ki nyíltan, hogy melyik nyelvre gondolt a definíciókban[72]. Nyilvánvalóan a latin grammatikai leírásból indult ki, amit a humanizmusban univerzális grammatikográfiai módszernek tekintettek, és éppen az univerzális jellege miatt nem tartotta szükségesnek kiemelni a definíciókban a latin vagy a magyar nyelv fogalmát. Nemcsak Sylvester számára, hanem az olvasói számára is egyértelmű, hogy a latin nyelv grammatikográfiai modelljét meg kell tartani, amennyire csak lehet. Az ilyen felfogás nemcsak az anticitás elvének kritika nélküli követését tükrözi, hanem az anyanyelv fejlesztésének és megőrzésének szándékát is mutatja. Dante is megjegyzi a De vulgari eloquentia című művében[73], hogy a latint csak a grammatikája óvta meg a romlástól. Ha ezt a gondolatot próbáljuk szem előtt tartani a további elemzésekben, miszerint egy nyelvet a donatusi-priscianusi modell nyelvleírása őrizte meg, akkor teljesen érthető, hogy a humanista grammatikák miért nem szerettek nagyon eltérni a hagyományos modellektől.

Az öt declinatio után Sylvester a névmásokat tárgyalja. Itt egy rendkívül fontos nyelvi jelenségről szól, amikor a névmásokat és a személyragokat külön veszi. Sylvester nagyon jól értette a görögöknek a beszédről alkotott elméleteit a sztoikusoktól Arisztotelészig, továbbá a klasszikus nyelvek morfológiáját tekintve ismerte az esetragok és a személyragok természetét, ezért a cselekvő személyből kiindulva észre tudta venni az igéken jelentkező végződések és a névszókon látott birtokjelek összefüggését. Ezzel is a grammatikográfiai módszerek szemantikai és pragmatikai elemzésének fontosságát hangsúlyozta. A névmásokat tárgyaló részben[74] a személyragokról egészen világosan fogalmazta meg, hogy a görög és a latin nyelvben a személy fogalma „magától értetődő", de a magyarban mindig külön kitesszük a szó végére. A „magától értetődő" kifejezés a flektáló nyelvek egyik alaptulajdonságából származik, ami a szavak ragozásának flektáló alaptulajdonságából ered, mivel egy flektáló végződés több jelentést is hordozhat: például a névszók esetében ugyanaz a toldalék fejezi ki a számot, az esetet és a nemet is. Az igéknél a végződés még több jelentést hordozhat, ami majdhogynem az összes igei kategóriát magában foglalja: például a módot, a személyt, a számot, az időt, az állapotot és a cselekvő vagy szenvedő igenemet. Sylvester a feldolgozott nyelvi anyagot nem az onoma és a réma viszonya alapján választotta szét, ugyanakkor a szófajok sorrendje a főnév és az ige körüli csoportosítást mutatja.

72 A görög nyelvtani hagyományban is látható, hogy a nyelvtani kategóriák leírásában sehol sem jelentkezik a görög jelző, mivel az ókori gondolkodás nem ismerte a nemzeti öntudat fogalmát, inkább területhez kötötték az ember származását.

73 Dante 1998. 10.

74 Sylvester 1539/1989. 50–70.

6. Befejezés

Az ókorban kidolgozott beszédrészek tana szerfelett fontos a modern grammatikográfia megértésében. A modern szófajtan és mondattan alapját azok a megfogalmazások és felosztások jelentik, amelyeket az ókori nyelvtanirodalomból ismerünk, mint például a Düszkolosz nyolc beszédrészének vagy Thrax bimodális grammatikográfiai módszerének alkalmazása. A beszédrész fogalma nem egyenlő a szófajjal, a mondatrésztől pedig kisebb elemnek számít. Ahogy ma ismerjük a szófajok meghatározását, azt a XIX. századi nyelvészek dolgozták ki, de alapjában ennek a felosztásnak a csíráit az ókori beszédrészek tanában kell keresni. Ahhoz, hogy megértsük a modern nyelvtani kategóriákat, vissza kell menni az alapokig és megvizsgálni a hagyományos kategóriákat, valamint megérteni, hogy miért éppen ilyenek a modern nyelvtani kategóriák, amilyeneknek ma ismerjük őket.

Felhasznált irodalom

Alvarez

1674 *Emmanuel Italicus seu De institutiones grammaticae Italicae libri tres, juxta methodum institutionum.* Viennae Austriae, 1674.

Antologija

1958 Bošnjak, Branko–Filipović, Vladimir–Kangrga, Milan–Mažuran, Đorđe–Petrović, Gajo–Sutlić, Vanja–Vranicki, Predrag: *Antologija filozofskih tekstova,* Školska knjiga. Zagreb

Arisztotelész

1993 *Kategóriák.* (fordította: Rónafalvi Ödön) Kossuth Kiadó, Budapest

Balázs János

1956 *A nyelvtanirodalom alapjai és a magyar nyelvtanirodalom kezdetei.* Kéziratos kandidátusi értekezés. Budapest

Bańczerowski, Janusz

2000 *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései.* Vál., szerk. és előszót írta: Nyomárkay István. ELTE BTK Lengyel filológiai tanszék. Budapest, 2000.

Eugenija Barić–Mijo Lončarić–Dragica Malić–Slavko Pavešić–Mirko Peti–Vesna Zečević–Marija Znika

1995 *Hrvatska gramatika.* Školska knjiga. Zagreb

Bloomfield, Leonard

1935 *Language.* London, Allen & Unwin

Brunschwig, Jacque

2003 *Stoic Metaphysics.* Inwood. 206–232.

Caujolle–Zaslawsky, Jacques

1978 *Le style stoïcien et la „paremphasis".* Paris, 425–448.

Dante, Alighieri
1998 *De vulgari eloquentia. Nauk o pučkom jeziku.* Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb

Donatus 1525
Dialogus Magistri Donati gramatici fundatissimi. Vienne

Kašić, Bartol
1604/2002 *Institutiones linguae Illyricae*, szerk. Marija Znika, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb

Luhtala, Anneli
2000 *Syntax and Dialectic in Carolingian Commentaries on Priscian's Institutiones grammaticae.* Historiographia Linguistica 20. 45–191.

Matasović, Ranko
2008 *Poredbeno povijesna gramatika hrvatskoga jezika.* Matica hrvatska. Zagreb

Máté Jakab
2003 A nyelvtudomány (vázlatos) története az ókortól a 19. század elejéig. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest

Pais István
1988 *A görög filozófia.* Szerzői kiadás. Budapest

Pandžić, Zvonko
2005 Semantika tradicionalne gramatike. In: Institutiones linguae Illyricae Osnova hrvatskog jezika. Tusculanae Editiones. Zagreb & Mostar

Platón
1984 Platón összes művei. (Fordította Devecseri Gábor et alii; a szöveget Falusi Róbert gondozta). Európa, Budapest

Priscianus
1568 *Duo utillissimi Prisciani Grammaticorum principis libelli.* Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum. http://datendigitale – sammlungen.de

Sylvester János
1539/1989 *Grammatica Hungarolatina in usum puerorum* recens scripta Ioanne Sylvestro Pannonio autore. MTA Irodalomtudományi Intézete. Budapest

Varro, Marcus Terentius
1885 *De lingua Latina libri.* Weidmann, Berolinum

Vig István
2008 *Horvát nyelvtan.* ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék. Budapest